

hned po jeho korunování v r. 1617 zřejmě na jevo, že neschvaluje, že se nový král zavázal v reversu korunovačním zachovávat také Majestát. I *jesuité* to novému králi dovolili — Slavata by byl nedovoli! I Lobkovic i Slavata byli mužové značného vzdělání a tvrdé vůle; Lobkovic víc politik velkého stylu, Slavata víc fanatic, jehož rozhled zúžovala síla jeho lásky i stranické nenávisti — jak tyto vlastnosti, užité v službě bezmezné oddanosti k myšlence katolické, dovedly vychovávat až pověrečnou nenávist u protivníků, poznáváme např. z rozmluvy *Valdštejnovy* (mám na mysli nešťastného knížete Fridlandského) s českým emigrantem *Rašínem* ke konci září 1631. V ní nazval (na redakci zápisu působil ovšem sám Slavata) Valdštejn Slavatu a Martince největšími šelmami. „Proč je ti pošetilí Čechové vyhazovali z okna a nevrazili jim hned kord do těla! Mrtvý pes nekouše, a kdyby nebylo těch dvou, stálo by to zcela jinak.“ Český odboj byl původně jen boj *Čechů s Čechy*, a zdá se bohužel, že nenávist, která v tom směru strany dělila, nebyla překonána v síle své žádnou jinou nenávistí. Na hradě pražském při scéně v české kanceláři přihlížel rozsudku nad Slavatou, podle všeho se souhlasem, vlastní bratr jeho! A s ním bylo přítomno šest jiných „strýců“ Slavatových, hlásících se vesměs k Jednotě bratrské!

[III]

ODBOJ A NÁRODNÍ SPOLEČNOST. ŠLECHTA A LID. OLIGARCHIE V ČESKÉ POLITICE. BEZSTAROSTNOST O VEŘEJNÉ MÍNĚNÍ I O STANOVISKO OSTATNÍCH ZEMÍ ČESKÝCH. NEDOSTATEK ODVAHY K NEKOMPROMISNÍMU VYSTOUPENÍ.

Přes to, co jsme pověděli o vážných důvodech, z nichž prýštila nespokojenost evangelíků českých se zemskou vládou, a o hloubce nedůvěry a zloby, jež dělila vůdce náboženských stran v zemi, zdá se přece, že to, co se stalo dne 23. května 1618 i co se stalo potom, bylo víc výronem názorů a nálad, vlastních jen *některým* náčelníkům stavů evangelických, názorů, jež nebyly daleko tou měrou sdíleny ostatkem nekato-lické obce národní. Co se stalo 23. května i co se stalo potom, vzbuzovalo spíše zdání, že defenestrace měla převládající neúčast nebo lhostejnost národní společnosti vyburcovati a že teprve dodatečně měla veřejnost vychována býti pro stanovisko, zaujaté několika vůdci. Ne nadarmo nařídili direktori počátkem července všem správěcům duchov-

ním, by každé neděle předčítali lidu v kostelích *stavovskou apologii*, aby prostý lid „seznal pravé příčiny tohoto pozdvižení“.

Slyšíme-li ještě dnes tu a tam výklady, že revoluci způsobila šlechta, netázavši se lidu a tím že ji prohrála, je to ovšem stanovisko, jevící značné neporozumění době, o niž šlo — podobné asi neporozumění, jako kdyby někdo vytýkal, že stavovské vojsko na Bílé Hoře neopatřilo si strojních pušek. Lid, tj. selský a řemeslnický lid po vsích a poddanských městech, byl politicky trpným živlem v té době v celé Evropě (až snad na Švédsko a Švýcarsy), a nepozorujeme vůbec, že by si byl vědom, že to není v pořádku, že by usiloval o nápravu. A navrhoval-li vůdce evangelických stavů hornorakouských, pan Jiří *Tchernembl* nedlouho před Bílou Horou, aby Čechové se odhodlali propustiti své poddané na svobodu, plynula rada jeho pouze z úvahy, že od sedláka, zbaveného břemene poddanství, bude lze dosíci mnohem větších daní, větší finanční pomoci. Ale i v tom pojetí byla to myšlenka revoluce — neboť *národem*, tj. politickým národem byla u nás, jako všude jinde, *jen šlechta a svobodní měšťané*. Ale chci říci, že ani v tomto národě (jenž čítal sotva 20.000 politicky oprávněných mužů mezi asi 2 miliony všeho obyvatelstva v království) byla to jen *malá menšina*, skupina několika politiků, která rozhodla o tom, co se stane 23. května a která radikalismem svého postupu velkou většinu politického národa, jak za to mám, překvapila. Že chtěla národ před hotovou věc postavit, strhnout, a nikoliv dříve pro věc odboje připravit, vnitřně získat — v tom byla zajiště chybou a v tomto smyslu pojata nabývá výtka, že vůdci jednali bez lidu, bez ideové opory v masách společnosti národní, základu vážného. Ale i výtky z tohoto hlediska proti náčelníkům akce pronášené možno zeslabiti. Společnost česká té doby vůbec byla málo politická; dostavilo-li se na sněm něco přes sto pánů a rytířů (bylo jich celkem, nemáme-li na zřeteli víc titulovou šlechtu než skutečnou, sedící na svobodném statku, přes 1300), byla to již návštěva hojná; aristokratický sklon doby vedl vůbec k tomu, že vedení veřejných záležitostí zmocnily se oligarchické nečetné skupiny; konečně pochopíme, že úmluva o činu takové povahy, jako byla defenestrace, a pravděpodobných důsledcích jeho, vyžadovala jen malého kruhu zasvěcenců. Ostatek zdá se, že v moderních demokraciích nebývá to při rozhodování o nejzásadnějších otázkách budoucnosti národní jiné; často rozhodne jen několik mužů, někdy i mužů pochybné kompetence; lidu ponechá se obyčejně v takovém případě právo projevit nadšený souhlas.

Smíme tedy důvodně, ale i bez obvyklého tónu rozhořčené výtky mluvit o spiknutí několika náčelníků evangelické akce; spíše s výtkou by bylo poznamenati, že nebylo to spiknutí sdostatek připravené a o rozsáhlá spojení opřené. Nejlepší důkaz toho je, že nic o něm nevěděla česká *Morava*, nic jiné vtělené země koruny české — a odpor moravského českobratrského oligarchy *Karla z Žerotína* může býti také dokladem, že ani mezi vůdci evangelickými nebylo shody v názoru o nutnosti nebo účelnosti pražské sensační demonstrace. Karel z Žerotína byl ovšem muž podivný. Že se brzo podařilo semknouti země koruny české a zmocni konečně i odpor Moravy, může býti snad důkazem, že hnutí pražské nepostrádalo ani v dalším vývoji svém přesvědčivých argumentů a že vůle dáti se cestou naznačenou dnem 23. května, nabyla v celé říši české převahy. Co v tom vítězství defenestrace v českých zemích bylo dílem ideového uvědomělého souhlasu a co plodem pouhé loyality, poslouchající (třebas s vnitřními rozpaky) povelu pražských vůdců a výzev situace, bude lze asi stěží zjistiti bezpečněji. A to také proto, že země nevěděla po celých deset měsíců, rozejde-li se s dynastií katolickou trvale či smíří-li se s ní znovu. Až do smrti císaře *Matyáše* (20. března 1619) byla zajisté situace taková, že povstali stavové císaře nadále za pravého krále a pána svého uznávali, s ním „v poddané poníženosti“ listy vyměňovali, o dohodu a pokoj přímo i prostřednictvím okolních stavů a knížat vyjednávali (bez opravdové vůle, zdá se že na obou stranách, k dohodě dospěti) — zatím co vojsko české a císařské stálo v poli proti sobě a celé kraje jižních Čech hynuly pod hrůzami a zhoubami vojny. Mocný argument války, již zdvihl proti odbojné zemi císař, vychovával k odporu proti němu nejednoho z těch, kteří s odbojem nesouhlasili, v tom i nejednoho katolíka. Teprv po smrti *Matyášově* (zvonily mu hranu všechny zvony pražské, jako pravému králi) netajili se direktoři, že korunovaného krále *Ferdinanda II.* za pána svého neuznají. Nejostřeji a nejplněji dovedl to formulovati hr. *Jáchym Šlik*. Opakoval svým saským přátelům: „Chceme konečně pomoci sobě a svým potomkům z *rakouského otroctví!*“ Tu teprv strhuje revoluce poslední masky a počíná se boj na život a na smrt.

[IV]

NĚMCI VEDOUCÍM ŽIVLEM V POVSTÁNÍ. POKROKY LUTERSTVÍ V ČECHÁCH A SBLÍŽENÍ ČECHŮ S NĚMCI. POSTUP NĚMECTVÍ V ZEMI. NĚMECKÁ A ZNĚMČENÁ ŠLECHTA. JAK TĚŽILI Z MAJESTÁTU NĚMCI. ROSTOUCÍ IDEOVÁ NESAMOSTATNOST ČECH. ČECHY BOJÍSTĚM SVĚTA GERMÁNSKÉHO A ROMÁNSKÉHO; VĚTŠINA ČECHŮ V ŠIKU GERMÁNSKÉM. NĚMECKÉ ZKLAMÁNÍ. ŽALoba MARTENOVA. KRITICKÁ CHVÍLE PRO ČESKOU ORIENTACI. MOŽNOST POKROKU I V NĚMECKÉM SPOJENECTVÍ.

Českou *Moravu* strhl český bratr Žerotín k politice králi příznivé: Moravané otevřeli dokonce zem svou průchodu vojska císařského proti Čechům. Většinou německé *Slezsko* podobnou žádost královu odmítlo, chystajíc se k podpoře Čechů; podobně se chovali evangeličtí stavové *Dolních a Horních Rakous*. Krátce: Němci šli s Čechy, když ještě Čechové s nimi jíti váhali.

Tu jsme u zjevu, jenž Čechu doby naší zdá se zvláště nápadným. Český odboj je provázen nejen zřejmými *sympatiemi Němců* v zemích koruny české i v sousedství, ale často se dokonce zdá, že o odboj *větší zásluhu* měli čeští Němci než Čechové, že německočeský živel (smíme to již tak pojmenovati) má, zejména z počátku, *vedení* a že vůbec máme v té době co činiti se značným *poněmčením české politické společnosti*. To poněmčení není chápati v nacionálním protičeském smyslu našich dob — i vůdcové českých Němců, jako např. hr. *Šlik*, znali dobře česky a respektovali práva češtiny — ale ono přece, tkvíc ve vědomí kulturně náboženské jednoty s německým světem luterským, znamenalo ztrátu českého vědomí a šířilo panství němčiny a němectví. Vstutku to byli mužové, vzešli přímo z německého nebo takto poněmčeného prostředí, kteří měli na vývoj událostí od května 1618 vliv vynikající, ne-li rozhodující. Hrabě *Thurn* a *Linhart Colona z Felsu*, nejagilnější a nejvlivnější vůdci hnutí, byli Němci; *Thurn*, jenž teprv od roku 1606 pobývá v Čechách, neuměl dokonale česky; oba *hrabata Šlikové* byli také Němci; hrabě *Jáchym Ondřej Šlik*, první z těch, co vstoupili na popraviště v hrozný den 21. června 1621, choval se přímo jako náčelník luteránských Němců v Čechách, jsa při tom — což je příznačné — zároveň (vedle *Budovce*) duševní hlavou Čechů „pod obojí“. A se *Šlikem*, *Thurnem* a *Felsem* hlásili se k luterským pánům, „kteří jazyka německého užívají“ nejen pan *Kašpar Kaplíř* ze *Sulevic*, ale i potomci starých českých rodin: dědic *Rožmberků*, bohatý *Jan Jiří* ze *Švamberka* na *Vorlíku*, *Karel* z *Vartenberka* na *Rohozci*, *Beneš* z *Kolovrat* na *Petr-*

špurce. K tomuto novému typu Poločechů Poloněmců náležel podle všeho i Vilém st. z *Lobkovic* na Horšovském Týně, jeden z hlavních aktérů defenestrace a revoluce. Jde tu vůbec o jména, s nimiž se setkáváme jak v popředí boje o Majestát v letech 1608 až 1609, tak potom v popředí osudných událostí od r. 1617 počínaje. Okolnost, že v čele odboje jsou živly nedomáciho původu, byla zdůrazněna publicisticky již během roku 1618. Mezi direktory po defenestraci zvolenými bylo dobře na třetinu členů z rodin v Čechách novotných, německých, více nebo méně počestných, v tom zejména mužové, kteří za zvlášť schopné platili, jako *Jáchym Šlik*, *Martin Fruewein* (a bratr jeho) a *Petr Milnar z Milhauzu*. Počítáme-li i Čechy, kteří se k německým luteránům přihlásili (Švamberk, Kaplír, Oldřich Gerstorf), vydá živel německý (ve vyloženém slova smyslu) v revoluční vládě české právě polovinu. Roku 1618 po prvé od té doby, co stavovský sněm český trval, zahajována byla jeho jednání vedle nábožné písně české také písní německou... A to stalo se tři roky po tom, co na sněmu českém roku 1615 přijat byl zákon, jenž mimo jiné stanovil, že napříště žádný cizozemec, jenž by česky neuměl, nemá býti přijat do země za obyvatele, ani do měst za měšťánina — tj. za jednoho z těch 20.000 plnoprávných státních občanů českých — a jenž vypovězením ze země hrozil těm, kdož se mezi sebou zavázali (jako prý některé osoby ze stavů), aby při shledání společném žádný jazykem českým nemluvil... Dodejme ještě, co je také pozoruhodné: bezprostředním podnětem k revoluci z r. 1618 byla křivda, která po přesvědčení stavů stala se od katolické vrchnosti obyvatelům dvou malých *německých* městeček na severu, Hrobů a Broumova!

Kdo vzpomene doby před dvěma sty léty, *doby husitské*, kdy spodním nosným proudem živelné revoluční vůle toužící po osvobození byla myšlenka *národní*, kdy velký duchovní zápas jevil se v praxi jako vášnivý boj Čechů s Němci, jehož výsledkem bylo také zlomení moci německého měšťanstva a německého kléru v zemi, zastaví se nikoliv bez hlubokého podivu před tou změnou fronty, ke které došlo v Čechách během dvou set let. Je známo, že o ni zasloužila se reformace Lutherova. Po celých sto let po upálení Husově stáli Čechové takřka na místě hanby mezi národy, nenáviděni jako ohavní kacíři; pochopíme, že když konečně týž národ, v němž zloba nad českým poblouzením žila nej-

hlouběji, dal za pravdu stanovisku prokletých, ano zašel dále než sami Čechové v kacířské odvaze, přihlásil se u osamocených Čechů nejen pocit radostného zadostučinění, ale i touha po vzájemném dorozumění, sblížení a pomoci. Tak vyvíjelo se přátelství českoněmecké, tak *luteranismus* šířil se znenáhla po Čechách — nejdřív mezi německou menšinou při hranicích, čím dále však tím více i mezi Čechy, až většinu obyvatelstva českého si podmanil a staré následovníky husitských kompaktát, v jejichž odporu proti nové „německé víře“ byl patrný prvek česko-národní, stlačil na minoritu víc a více hynoucí.

Méně je známo, jak *nebezpečnou germanisaci* země měl tento obrat v zápětí. *Luterství*, chápané jako akt národního německého osvobození, probudilo teprv osobní i nacionální sebevědomí německých menšin v zemích neněmeckých, ano dalo jim nebývalou asimilační sílu. V Čechách bylo lze vlivy toho sledovat nejvíc v Podrudohoří, zejména v Loketsku a Žatecku, kde novou českoněmeckou pýchou počal spoluzakládati i hospodářský rozkvět kraje, těžícího z bohatství nově objevených rud drahých kovů. A bylo-li dřív české kacířství jakousi obranou proti vnikání cizích národů do bohaté české země, počalo se nyní znenáhla německé stěhování do Čech, a to ze všech stran. Ze zemí rakouských přicházeli Němci, vypuzení vládou pro náboženství, ze zemí saských a jiných Němci, tištěni v svědomí svém ve sporu zápasících náboženských stran. Byla to šlechta i měšťané, hlavně však měšťané řemeslníci. A brzo začalo se stěhování německých sedláků do Čech (nebo ještě více: z německých Čech do českých Čech), jež lákalo především výhodné postavení českých poddaných a láce českých gruntů. My teprv nedávno ze studií *Wintrových* poznali jsme s podivem rozsah této imigrace německé do Čech, zejména v posledním padesátiletí před rokem 1618: poznali jsme, jak zněmčena byla Praha (zejména Staré Město a Malá Strana), jak poněměly se Teplice, Ústí nad Labem, Most, a jak v části jiných měst, v tom i měst dříve ryze českých, vznikly německé menšiny.

V zemi počala se zakupovat *německá šlechta*, ovšem již luteránská: přišli Solhausové, Bínovové, Opperstorfové, Rädernové, Hardekové, Starschedlové, Stubenberkové, Kurcpachové, Jendorfové aj. a ovšem i Thurnové a Felsové, nemluvě o četných rodech menšího významu nebo o tom, jak šlechta chebská a loketská (jako byli Šlikové nebo Štampachové) počala získávat půdu v ostatku Čech. Čechy ovšem od nepaměti musily strpěti vnikání cizích živlů do nitra svého. Ale kdežto

uvědomělé češství šlechty naší v století 14. a 15. bylo účinnou ochranou proti nebezpečí, vidíme nyní naopak, že česká šlechta, pokud své statky měla v území jazykově německém nebo i v blízkém sousedství, počala podléhati mravně posílenému německému prostředí. Jen tak lze vysvětliti, že *poněmčili se* Hasištejnští z Lobkovic, usedlí v Žatecku, Švamberské při bavorské hranici, Vartenberkové na Turnovsku, že odnárodnily se více nebo méně jednotlivé linie Kolovratů, Vřesovců, Berků z Dubé, Valdštejnů, nebo znovu poněmčovaly staré cizí rody Bibrštejnů, Fictumů, nebo jednotlivé větve Gerštorfů a Kaplířů. A ještě významnější je, že tyto poněmčené nebo přímo německé vrstvy *zmocnily se vedení* české obce pod obojí vůbec: boj o t. zv. „českou konfesi“ (byla v podstatě *augšpurskou* konfesi a pan Hasištejnský poslal ji také hned k aprobaci do Wittenberka), velký boj z r. 1575, vede s energií a obratností pan *Bohuslav Felix Hasištejnský z Lobkovic*. Horlivý luterán tento žil i umřel v německém území, obě ženy jeho byly Němkyně a syn jeho Bohuslav Jáchym (jenž měl ženu z rodu Rädernů) byl zněmčen tak, že i když směnil panství chomutovské za mlado-boleslavské, nerozpakoval se zakládati v Mladé Boleslavi německou luterskou kolonii. V boji o Majestát je sic vůdcem český bratr Václav Budovec, ale vedle něho jako hlavní řečník stavů pod obojí má slovo hr. *Jáchym Ondřej Šlik* se svou plejadou německo-luterské šlechty. A první defensoři tenkrát zvolení jsou většinou z rodin více nebo méně německých nebo poněmčených.

Vybojování Majestátu na svobodné vyznávání „české“ konfese bylo nejen triumfem české Jednoty bratrské, nejen ziskem českých, ale i okázalým úspěchem německých luteránů v zemi. Dne 11. července 1609 byl odevzdán list Majestátu stavům pod obojí — a již dne následujícího zabrali stavové kostel svatého Kříže v Starém Městě pražském, aby se v něm Němcům dostalo kázání a bohoslužeb v německém jazyku. K prvnímu kázání sešlo se několik tisíc lidí. A brzo potom v r. 1611 slavili v Praze němečtí vyznavači české konfese, vskutku luteráni, položení základního kamene ke dvěma velkým kostelům — u sv. Salvátora na Starém Městě a u nejsv. Trojice na Malé Straně — oba slavnostní akty, při nichž přední úlohu hráli Thurn, Fels, Jáchym Šlik a Vilém z Lobkovic — tedy ti, kteří hráli přední roli i r. 1618 — dali pocítiti Praze, co znamená Majestát po stránce národnostní a jak vzdálili se Čechové doby Žerotínovy a Budovcovy od Čechů doby Husovy. Nešlo zajisté jen o nový stánek bohoslužby, ale i o německé školy

k němu připojené, o německé gymnasium (gymnasium, které se mělo státi jaksi teologickou fakultou pro výchovu kněží „české“ konfese), na něž povolání profesori ze Sas a jehož ředitelem stal se dvorní kazatel kurfiřta saského, dr. *Hoě*.

A spolu s *poněmčováním měst* šlo v některých částech země v neméně povážlivém rozsahu i *poněmčování venkova*: sám poznal jsem neobyčejný rozsah tohoto zakupování půdy poddanské německými příchozími na *Kostecku* — a z úvodu *jazykového zákona* z roku 1615 i ze *Stránského varovného výkřiku* proti hrozícímu nebezpečí (psán byl r. 1619) soudím, že nabylo, zejména na severu českém rozsahu nebezpečného, že jemu děkujeme poněmčení některých krajín *Litoměřicka a Žatecka*. Mnoho, velmi mnoho takto příchozích se počestilo, ale příliv spíše rostl, než ustával; že nebezpečí bylo veliké, svědčí právě zákon z roku 1615, i okřik Stránského i nové vydání *Dalimilovy kroniky* Ješínem z Bezdězí. Od XIII. století, od doby velké kolonisace německé na východě, nebylo tak silného přílivu německého živlu do naší země, jako v letech 1540—1620, tedy v době, kdy vláda i správa království byla v rukou ryze českých. A od doby Dalimilovy nezazněl na české půdě hlas, volající tak vzrušeně na poplach a tak důrazně líčící německé nebezpečí, jako byl varovný výkřik Stránského z r. 1619: „V horách a pod lesy při mezech vlasti naší vůkol a vůkol podél i na šíř národ náš již pomalu jest vypíchnán a vyležen, jazyk náš naprosto vybit a vytlačen, rodové starožitní, právě a vlastně čeští, v těch místech se zněmčily...“ Stránský položil v čelo svého alarmu citát z Dalimila, ono známé proroctví výstražné, věštící, že až německý národ v Čechách se vzmuže, že bude země česká zrazena a koruna její vzata do Němec. Dnes víme, jak podivuhodně proroctví toto přiblížilo se pravdě, dnes známe i cestu, jíž se neštěstí připravovalo!

Za takového stavu věci nemohla se česká společnost uvarovati ani značně *germanisace své orientace duševní*. Luterská šlechta česká dávala své syny na vychování na německé akademie, povolávala německé informátory, pro kněze posílala do Vitmberku, Lipska i Frankfurtu a vyhledávala osobní vztahy k německým dvorům knížecím — Čechy se krátce připojovaly samochťíc k Německu. Tam, např. v *Drážďanech*, luterská šlechta viděla svou Paříž, českobratrská tíhla zase k politickým a kulturním centrům světa *kalvinského* — a tak

myšlenky a naděje valné části našeho národa spoutány byly s německým životem a autonomie české mysli ohrožena byla patrně. A to tím více, čím *skrovnější* bylo její duchovní spojení s mateřskou půdou české reformace, s dobou husitskou, čím silnější byl vliv přítomnosti, ovládané vzory a myšlenkami ciziny. Kulturní prázdnota tehdejšího německého luteranismu byla špatnou náhradou za duševní bohatství doby husitské; proto také *Jednota bratrská*, v níž silná mravní i osvětná tradice české reformace nevymizela, hledala konečně opory v prostředí *kalvínském*, v každém směru stojícím výše než luterství, a otvírajícím cestu z Němce do Francie, Holandska i Anglie. Ale i tu chtěly okolnosti tomu, že bylo se opřít především o německé kalvinisty. Humanistický kosmopolitismus, v němž libovali si vzdělanci té doby, usnadňoval rozličně ono oproštění od horlivě nacionálních ideálů minulosti, dávaje patrně (třebas ne všeobecné) lhostejnosti národní ráz kulturně pokročilejšího stanoviska, usilujícího o hodnoty vyšší mravní povahy. Ale v celku třeba říci, že čeští bratři představují na rozdíl od známých luteránů živel česky uvědomělý (českým bratrem byl také *Stránský*) a že v opak k vůdcům luterským staví se i staří podobojí a čeští katolíci někdy vědomě na půdu český národní.

Ale i *katolíci čeští* spravovali se duchem z ciziny vycházejícím; kulturní prostředí vlašské a španělské, o něž se opírali, bylo tou dobou v Evropě svým bohatstvím a významem daleko nejsilnější. Ve středu těch románských živelů a vztahů stál *dvůr císařský*; nepozorujeme však, že by dvůr nebo čeští katolíci pokusili se užítí v Čechách proti pokrokům protestantismu jako populární zbraně myšlenky národní. Král sází na důležité prebendy duchovní naopak bez rozpaků Němce, s dvořem svým uvádí mnoho cizinců (mezi nimi zejména Němců) do země a přímluvy jeho ke sněmu o udělení inkolátu žadatelům týkají se většinou Němců, v tom i četných Němců protestantského vyznání. Krátce, myšlenka národní ustupuje *na obou stranách* jako živel méně důležitý do pozadí — a tak na české půdě roste a prohlubuje se zápas, v němž Čechové sami jeví se víc předními voji a bezmála nástroji dvou cizích, k srážce se chystajících světů a kultur, z nichž jedna byla v jádře svém *románská*, druhá *germánská*. Hluboká nenávist domácích českých kohoutů se nevzpírala, nýbrž spíše sama nabízela pro tuto roli — a většina české obce národní měla státi *v šiku germánském*. Když pak tato většina kortinovala své přiznání k německému vedení volbou *německého krále*, Fridricha Falckého, na český trůn — vzpomeňme, že roku

1615 bylo vyloučeno zákonem, aby kdo nabyt práv státního občanství v Čechách, kdo by neznal češtiny! — nabytá česká válka i přímo silného rázu války německé: o výsledku jejím rozhodovala měrou vynikající říšskoněmecká konstelace sil, poměrů a nenávistí, a to tak, že nevyhneš se otázce, zda na Bílé Hoře neztvrdila více spojená *nenávist Bavora a Sasa* proti kalvínské Falci, než pomstychtivost Ferdinanda II. nad českou rebelií.

Neboť nejnečekanějším a nejtrapnějším plodem toho českého oddání se německému světu protestantskému bylo, že hlavní evangelický stát německý, v jehož zemi vznikla reformace Lutherova, že *Sasko* spojilo se — nejen z rozčilení nad povýšením Falce a rozmachem kalvinismu, ale i za bídný zisk hmotný, za kus českého státu — s císařem a vpadlo svým českým souvěrcům zrádně do zad! Nezapomeňte na to, Čechové, budete-li čísti obvyklé chvály o mravní výši německé reformace neb *o německé věrnosti*; nezapomeňte, vstoupíte-li kdy do některého z krásných měst lužických — tam shrábla vlast Lutherova jidášskou odměnu! Nic nepřekáželo saskému kurfiřtovi, že konflikt český vznikl pro ohrožené právo jeho německých souvěrců v Hrobech a v Broumově, nic fráze, které jeho dvorští kazatelé dovedli přepěkně soukati ze sebe, fráze o evangelické věrnosti a o nouzi svědomí, od papeženců potlačeného, nic námluvy s náčelníky Čechů, jichž tichou nadějí bylo, že česká koruna nabídnuta bude (aspoň nabídnuta!) jemu! Ale nedosti na tom: i *evangelická unie*, tj. skupina spojených kalvínských knížat říšských, kupících se kolem Falce, smluvila se (nikoliv bez vlivu politiky francouzské, podporující tou dobou císaře) v rozhodné chvíli, v létě roku 1620, s *katolickou ligou*, vedenou Bavorskem, že bude s vojskem svým nečinně přihlížeti, až *Maxmilián Bavorský* vtrhne do Čech a vrhne se na českou armádu! Německá volba Čechů, pokud měla přinést pomoc z říše, skončila krátce konec konců *německými zradami* — ti, co zůstali věrně pohromadě, ti, co na Bílé Hoře stáli a bojovali, byli v jádře jen rebelové vlastních zemí Ferdinandových, spojení v podivuhodné jednomyslnosti: *Češi, Němci i Uhři!*

Výklad předchozí mohl by býti jednou z úvodních kapitol *Miloše Martenova* dialogu „Nad městem“ — a snad vzbudí tu a tam dojem, že je vědomě v tom směru pointován. Čtenář Martenův rozuměl by po mém úvodu lépe přetřpké žalobě Allanově, jeho udivené otázky k Če-

chům předbělohorským: Proč jste se zpronevěřili určení, jež dáno bylo vašemu národu v díle dob? Proč vymknuli jste se z řádu, v němž jste stáli?... Mystická, rytířská kultura obrodné doby gotické, přichozi z románského západu, vám dala v 14. a 15. století vítězný a radostný vzrůst — proč jste se odvrátili od románského zřídla života o dvě stě let později, kdy nová vlna obrozené gotiky, kdy vítězná kultura baroku byla by vaší duši dala novou horoucnost a sílu? Proč jste se spojili proti harmonii, kázni a jasnosti románské kultury s cizotou protestantské negace, proč nečelili jí kladem národní vůle, slovem života? Vykrváceli jste se za německý protestantismus! Aby postavil hráz vítězné protireformaci a za ní kupčil skrytě se zájmy pramálo náboženskými, zneužil protestantismus vaší již zakalené tradice, vaší rytířské lehkověrnosti, zneužil odboje a vzdoru, jež jsou vám vrozeny — aby na konec „zapomněl“ chytře na národ, který se pro něj dal všecek, krví i duchem...

Rozumíme dnes více než kdy jindy této žalobě, ale nemůžeme jí dáti za pravdu tak, abychom ortel viny v jejím smyslu pronesli nad původci českého odboje. Jsou tragické viny, za něž nenesou odpovědnosti jednotlivci ani časově omezené doby; jsou příčinné souvislosti, jež vyrazí soudci z ruky mravní měřítko a dovolují jen vysvětliti a — politovati. *Kritická chvíle pro českou orientaci* světovou nebyla v době Budovcově a Thurnově, ale bezmála před sto lety, v prvých srážkách luteranismu se starým husitstvím; později mnoho, velmi mnoho záleželo na tom, jaké moci v českém prostředí nabude a v jakém směru jí užije Jednota bratrská. Nemohu zde těžkou otázkou tou se obírat, aniž rozvíjeti celý problém, nadhozený Martenem. Jisto je, že neštěstí počalo se již bezmála před stoletím, když německá víra vstoupila do země, a že nyní, před r. 1618, bylo již zcela nemožno strhnouti vývoj v jiné koleje, tedy nejíti s Němci a nedoufati v ně; chyba byla nepochybně jen v tom, že vůdci odboje posuzovali situaci příliš s důvěrou souvěrců a méně s opatrností politiků. Ale i to je důkazem (jako jejich všeho národního sobectví prosté oddání se německému přátelství), jak zájem náboženský přemáhal u nich všechno, i výstrahy rozumu.

A konečně: i předpokladem žalob Martenových a žalob jemu podobných je — Bílá Hora! Máme všechno právo domýšleti se, že kdyby jí nebylo, že by česká společnost, a to spíše dříve než později, našla pravou cestu. Léta bezprostředně před r. 1618 dávala, zdá se, dobrou

naději v příští utěšenější rozvoj českého duševního života, slibných talentů přibývalo, reakce proti germanisaci, která ohrozila zemi v posledním století, hlásila se důrazně, jak patrná nechuť české Prahy proti německé luteránské tvrzi u sv. Salvátora, jak zákon z roku 1615, jak *Stránský, Ješín i Slavata* dosvědčují, a byla by jistě přešla znenáhla k protiútoku. A i v nezměnitelném již prohlášení se Čechů pro svět germánský kynula naděje, že svobodný rozvoj Jednoty po roce 1609 a cesty kalvinismem a novou dynastií otevřenou do Nizozemí a Anglie budou s to, aby Čechy vedly přes německá chudá pole k vyšším kulturním vzorům a spojením. Katastrofa bělohorská, která nás násilím podrobila románské kultuře, vytrhla jedním rázem tyto pravděpodobné další stránky vývoje z knihy dějin. Stojíme ovšem opět před otázkou: *musil český odboj, za těch nadějí, aliancí a okolností, v nichž byl podniknut, skončiti Bílou Horou?*

[V]

ČECHOVÉ MOHLI NADÍTI SE ÚSPĚCHU. OMYLY JEJICH POLITIKY. VLIV HLEDISK NÁBOŽENSKÝCH. PODMÍNKY PRO ČESKÉ „RAKOUSKO“. DLOUHOTRVALOST VÁLKY A SLABOST FINANČNÍ. ZMATERIALISOVÁNÍ SPOLEČNOSTI. NEDOSTATEK VŮDCŮ. PŘEVaha ROMÁNSKÉHO PROSTŘEDÍ. KARAKTERISTIKA PĚČKOVA. ZÁVĚR.

Otázka je nesnadná, zvouc mnohonásob k výkladům o příčinách české porážky i k úvahám, pokud náčelníci odboje mohli nezdary předvídati, nebo pokud je zavinili. Nesmíme však zapomenouti, že historik nemá v každém případě práva stavěti své pravidlem dokonalejší poznání, jehož nabyl o motivech, snahách a silách v boji zúčastněných stran, vyčítavě před oči těm, kteří stáli v horku zápasu a nemohli souditi tak jistě a prohlédati budoucno. Máme příklad v současné válce — jak jinak by byla připravena, jak jinak vedena, kdyby původci a účastníci měli zkušenost čtyřletých dějin jejich! Pravděpodobně by nedošlo k ní vůbec! Na čem záleží, je asi toto: Můžeme hájiti stanoviska, že strůjci odboje *mohli věřiti*, že v boji, jež zahájili, jsou daleko větší vyhlídky úspěchu na jejich straně a že porážka je velmi pravděpodobná. Vyložil jsem, že ponechali si přes násilí z 23. května možnost, s korunou se dohodnouti — dali-li konečně, skoro po roce, přednost roztržce úplné, učinili to také v přesvědčení, že převaha v boji bude na jejich straně. A toto přesvědčení, podle zkušeností a nadějí,

s nimiž do boje vstupovali, mohli právem míti. Situace zdála se jasnou a jednoduchou: s Čechy půjdou stavové všech zemí králových a moc ta stačí sama, aby čelila silám císařovým i s jeho španělskou pomocí; protestantské Německo pravděpodobně přispěje přímo, v nejhrošším případě zabrání zasáhnutí katolické ligy ve prospěch císařův.

V této bilanci budoucího vývoje nezdálo se býti nic upřílišeného, a ona patrně, spolu se vzpomínkou na úspěch zbrojného vystoupení stavů v letech 1609 a 1611, naplnila zemi dostatečnou důvěrou a spojila daleko největší část národní společnosti, v tom i mnohé katolíky, pod poslušenstvím revoluční vlády. Důvěra v svornou pomoc všech zemí Matyášových, po případě jejich evangelických většin, také nebyla — až na osudný odklon Moravy v prvním roce války — zklamána: již r. 1619 stvořila situace, ve kterých kynulo Čechům vítězství zcela blízko. Dnes vidíme jasněji, že chybou direktorů bylo, že tento nepřirozenější základ své politiky, spolek na život a na smrt s evangelickými stavy zemí Matyášových, nefedrovali od počátku s větší energií, že nejednali rychle a důrazně, dávajíce, jak se zdá, v nadějích svých více přednost slibům, přicházejícím ze západu, zejména z kalvínské, rozhodně protihabsburské Falce, a věříce zpozždile, že zájem mravně náboženský bude i u německých dvorů spásnou protiváhou proti svodům bezohledně sobecké (a ostatek malicherně intrikánské) politiky.

Není pochybnosti, že tu směr a cíl neurčovaly politicky prozíravé hlavy, ale hlavně sympatie a předsudky náboženské, živé vyvinutým klerikalismem vůdců i jejich duchovních povzbuzovatelů. Jako němečtí *luteráni* toužili po českém kralování saského kurfiřta (nota bene opílce prvního řádu), tak *českým bratřím* jevila se nejbližší volba mladistvého kalvínské knížete z Rýnské Falce, za nímž, jak se zdálo, stojí německá evangelická unie a tehán jeho, anglický král. Jak zklamaly obě tyto naděje a jakou ironií při všem bylo, že jediný kníže protihabsburský, jenž Čechům brzo poslal pomoc vojenskou, a to pomoc dosti vydatnou a dobře vedenou, byl románský a katolický vévoda *Savojský Karel Emanuel*!

Naproti tomu politika, založená na reálných podmínkách, politika zbrojné *konfederace* zemí koruny české s *Dolno- a Hornorakušany* a posléze i *Uhry*, k níž byly základy dávno položeny, především společnou obavou náboženskou, slibovala velikou politickou budoucnost právě Čechům: země koruny české měly se státi jádrem a hlavou nové *velké*

organizace státoprávní, jež by pravděpodobně obsáhla všechny země domu Rakouského v našich končinách ležící a jež by v dohodě všech hlavních národů jejich, v dohodě založené na pevném poutu silné idey mravní, přemáhající rozdíly ras a krajinských zájmů, založila všem zúčastněným svobodnou a silnou budoucnost. Tak by bylo vzniklo *nové Rakousko* (třebas by nemělo tohoto jména), snad velké rakouské Švýcarsy, po kterých toužili tenkrát národové našich zemí, kterých se však bála dynastie. Ale hlavou soustátí by nebyla Vídeň, nýbrž Praha! K tomuto útvaru pracovala doba — a na Bílé Hoře, kde formovala se proti plukům katolickým ne pouze fronta česká, ale lze říci i rakousko-uherská, rozhodnuto bylo o větších věcech než pouze o neštěstí Čechů! Kdyby se byly uskutečnily tyto sliby budoucnosti, tj. také kdyby k zmaru jejich nepřispěly říšskoněmecké zrahy a mdloby, soudili bychom nepochybně příznivěji o tom, co jsme nazvali německou orientací českého života v době předbělohorské nebo co lze nazvat anacionalismem doby: shledali bychom snad, že nepřinesla hanbu a zkázu, nýbrž že založivši pevný spolek mezi Němci a Čechy a otvírajíc důvěryplný přístup i Uhrům, zasloužila se vynikající měrou o vítězství. Neboť národní síla a sebevědomí Čechů by i potom dovedly najíti cestu, aby uvarovaly národ pokroků germanisace.

Čechové byli na Bílé Hoře poraženi nikoliv Ferdinandem II., nýbrž *Maxmiliánem Bavorským*. Bavorsy vévody Maxmiliána mají mnoho povahových vlastností pozdějšího *Pruska*. Maxmilián dlouho se zdráhal, ale pak zajistiv si aliance, peněžité podpory a odměnu, připravil se dokonale vojensky a vedl ránu smrtící. Praví se, že Čechové kapitulovali hanebně po jediné, krátké bitvě. Ale nezapomínejme, že jí předcházela víc než dvouletá válka. Na válku tak dlouhou český stát a česká společnost té doby nestačila. Čechům mohl dáti vítězství první rok války, kdyby *aliance se stavy* ostatních zemí Matyášových byly včas smlouveny a rázně využity — v té souvislosti opět namítá se myšlenka na osudnou politiku pana *Karla z Žerotína*. Žerotín byl pro revoluci proti legitimnímu králi r. 1608, když k ní sváděl rakouský arcikníže, ale zavrhoval revoluci r. 1618, když jí chtěli českobratřští souvěrci v bratrské české zemi! Na válku dlouho nestačil český stát především *finančně*. Doba znala jen jedno cenné vojsko: *žoldnéřské*, a to stálo neslýchané peníze, neboť platy mužstva musily býti veliké, platy důstoj-

nictva kavalírské. Rok, snad dva, bylo by to lze s pomocí konfiskací (direktoři zkonfiskovali řadu statků svým katolickým protivníkům v zemi) vydržeti, ale dále bez velké cizí podpory to bylo nemožno. Nad to stát se svou sousedskou stavovskou správou, s málo disciplinovanou šlechtou, zvyklou plnit nedbale veřejné povinnosti a zejména nedbale povinnosti berní, nedovedl postihnouti s dostatek pomocných sil i tam, kde se jich nenedostávalo.

Ale *nade vše chybělo ducha*, ducha, který by odhadl nebezpečí, dál vzněcující, propagační sílu, učil obětování a vytrvání. Snad přispělo k tomu poněkud, že mnozí viděli v odboji dílo vysoké stavovské diplomacie, jehož nutkavých pohnutek mravních a jehož zájmu celkového nepostřehli nebo neuznávali. Ale tato okolnost tuším, padala jen v druhé řadě na váhu — hlavní bylo, že *společnost* byla tak *zmaterialisovaná*, zlenivělá, jako snad nikdy v našich dějinách. Jaký to rozdíl proti době *husitské!* Tam společnost národní ve všech svých vrstvách, uvědomělého sedláka nevyjímajíc, chvějící se touhou činu i oběti; společnost skrz na skrz bojovná, typ hrdiny i mučedníka v tisícerých variacích — zde národ duševně zpohodlnělý laciným blahobytem, ideálům světského i duchovního rytířství, jež byly slávou předků, slovy snad, ne skutkem sloužící, štítící se vojny a prolité krve a víc než kdy jindy opatrující pečlivě své dobré bydlo. Je neuvěřitelně, čteš-li, co Čechové 16. století denně snědli, co piva vypili (o Němcích se tvrdilo — užívám masivního výrazu, době vlastního — že nemají soupeře v chlastu, o Češích, že v žraní), nebo sleduješ-li, co mladých šlechticů dovedlo pro naděj bohatství pojmouti za což starou bohatou vdovu, co jiných pro naděj kariéry změnití náboženství!

S tímto materialismem pojí se přirozeně celkem *chudý život kulturní* — a i ti, kteří vynikli nad prostřednost, překvapují pravidlem víc šíří své produkce než její hloubkou. Vůbec všude vládne *linie horizontální*, plížící se blízko země: ta tam je doba gotických věží, letících k nebesům: *Pardubice a Brandýs* jsou modní, časové zámky, ne *Bezděz* nebo *Karlštejn*. Žírná, tučná rovina v kraji, ne vznosný romantický štít horský. Hmota vítězí krátce nad duchem, takže se nevyhneš otázce, odkud hluboká vroucnost náboženská této periody? Ale i tu vnucuje se pochybám kus vysvětlení: zdá se, že Pána Boha měli také proto, nebo z velké části proto, aby, kde potřeba, nahradil jejich neschopnost činu, aby pomohl, kde nechtělo se člověku, aby si pomohl sám! Nevím, nekřivdím-li předkům našim takovýmto výkladem, ale vnucuje se

často, vidíš-li bezradnou schoulenost té doby, svíjející se v modlitbě před Hospodinem, i tam, kde by jistěji pomohl čin, čin nelekející se oběti krve nebo statku.

S tím vším souviselo, že nebylo *mužů*, kteří by dovedli býti opravdu *vůdci*. Bylo by snadno pokusit se o lacinou kritiku předáků české revoluční vlády. Tím snazší, že víme, že dílo jejich skončilo katastrofou. Soudím, že výběr jejich nebyl nijak tak špatný, aby předem úspěch vylučoval. Byli mezi nimi mužové vši úcty hodní a vlastenečtí v nejlepší smyslu slova, např. *Budovec*, politický vůdce Jednoty, tou dobou ovšem již starý a ustupující cele do pozadí za obratným *Šlikem* a za agilním, neúnavným, ale i nerozvážným a nerozpačitým *Thurnem*. Není však pochyby, že strana protivná měla v hlavním štábu svém muže větších schopností, většího rozhledu a tvrdší vůle, v tom z Čechů zejména *Zdeňka z Lobkovic*. Byla v tom prostě převaha kulturně i tradičně výše stojící společnosti románské, byla v tom i járá radostná síla obrozeného katolicismu, dávajícího se na cestu bezohledného výboje. Tato společnost, vyšlá v podstatě z vlašského kulturního prostředí, dovedla sic také strávit hodiny na modlitbách, ale argumenty moci vládla, nejenom díky svým větším hmotným prostředkům, mnohem dokonaleji a uměla pro větší slávu boží býti naprosto nevybíravou ve volbě prostředků. Ti tam daleko v Čechách, co tohoto kulturního střihu, jenž byl módou nejvznešenější společnosti, ještě nedorostli, ti posedlačení čeští zemané, jimž nepochopitelný byl kult skvělého tyрана a obdiv násilných praktik jeho, nestáli proto v očích italských kavalírů vysoko. Ti dívali se na Čechy jistě s patra, a z jejich to nazírání na věci a lidi pocházejí asi úsudky nebo nadávky à la „tölpische böhmische Janků“, jak to jednou řekl *Valdštejn* o české šlechtické mládeži.¹

Není nezajímavé, že kritiku české společnosti, s leccíms, co právě pověděno, se shodující, máme od vrstevníka jejího, nadaného a bystrého (ač ve své jedovaté nenávisti k české revoluci jakoby na své češství zapomínajícího) satyrika Michala *Pěčky*, měšťana staroměstského; byl v únoru 1619 jako Čech vlasti zpronevěřilý vypovězen ze země. Čecho-

¹ Ve svém výtisku knihy Pekař opravil: ...o části české šlechtické mládeže.

vé, tak asi vykládá ve svých latinských verších Pěčka, chtějí napodobit své předky husitské, ale nemají ani jejich síly, ani jejich odvahy, ryzosti, moudrosti, udatnosti, ani jejich válečného umění. Vše u nich jest jen zdánlivé, klamavé, i nadšení, i rozhorlení; přijde-li do tuhého, jsou nerozhodní, kolísaví a váhaví. Mají pro své tužby jen mžikové nálady a prchavou vůli. *Kdo chce svobodu, musí míti peníze, železo a nervy.* Čechové rádi by si hráli na veliké muže a zatím nejlepší Čech jest sotva prostředního nadání. Povstání české je přímo k smíchu — jako kdyby kráva chtěla napadnouti tygra...

Toto líčení českého prostředí nanáší barvy silně, stojíc již pod dojmem Bílé Hory, kde Ferdinand „železnou rukou rozbil českou pohádku“. Soudím však, že odečteme-li díl toho, co upřílišila nenávislná tendence a vědomí o zničující české porážce, zbude mnoho pravdy, a to snad nejen pro minulost, ale i pro přítomnost.

Otázka, proč podlehlí naši předkové, bude se vraceti znovu a znovu a řešení její nejednou bude se musit dotknouti problému národní schopnosti a zdatnosti vůbec. Nebezpečí, abychom při tom předkům našim neukřivdili, je nemalé. Neboť konec konců stojíme vždy pod sugescí dojmů: Jsi vinen, neboť jsi podlehl! Ex eventu fama! A jakkoliv rozum náš nedovede se uzavřítí poznání, že úsudek o společnosti, jež povstání vedla a způsobila, musí vyznít *celkem nepřiznivě*, praví nám *srdce* naše, že není možná odvrátit se od ní chladně a cize a spokojit se jen kletbou nebo indignací. Cítíme bezděky, přes dálky století, že tu jde o krev z krve naší, o českou touhu i o českou vinu — a to i v tom případě, kdybychom připustili do značné míry, že o zkázu národa má velkou zásluhu četa cizích uchvatitelů, která zmocnila se duše jeho. Nemůžeme zapomenouti, jak děsné neštěstí uvrhli vůdcové odboje na svou vlast a na své potomky, ale máme také na paměti, jak nejedni z nich dovedli statečně umírat — a to nejen na popravišti, ale i na neštětných bojištích dlouhých let, na něž je postavila potřeba a naděje odvety. A i ono dobové hodnocení národů a kultur, o němž jsme výše slyšeli, nesmí nás mýlit, abychom si neuvědomili, že vnějšími kulturními prostředky a vnitřní disciplinovaností chudší společnost našich zemí, již měřiti se bylo s mocným soupeřem, bojovala a podlehla konec konců za zásadu mravního sebeurčení, tedy *za princip svobody*. Jakkoli rozdílné vlivy a motivy nabyly účasti v české vojně, a jakkoli chabě a nešťastně byla vedena, je ona a zůstane v jádře svém plodem obavy před násilím mravním, aktem obrany proti methodě násilné proti-

reformace, vtělené ve Ferdinandu II. To pak musí konečně rozhodovat o mravním a tím ve vyšším smyslu i o kulturním hodnocení stran. To jest: na Bílé Hoře nevítežila kultura vyšší. A jakkoli vysoko potom vznesly se kupole barokních kostelů a honosné fronty barokních paláců v pokatolické Praze, vítězný postoj jejich nemohl nikdy zaplašiti památku slz a krve, jimiž v létech hrůzy naplnil brutální vítěz znásilněnou zemi.

[VI]

KOMENSKÉHO „TRUCHLIVÝ“. VÍRA V ZÁZRAK MÍSTO VE VLASTNÍ PŘIČINĚNÍ.

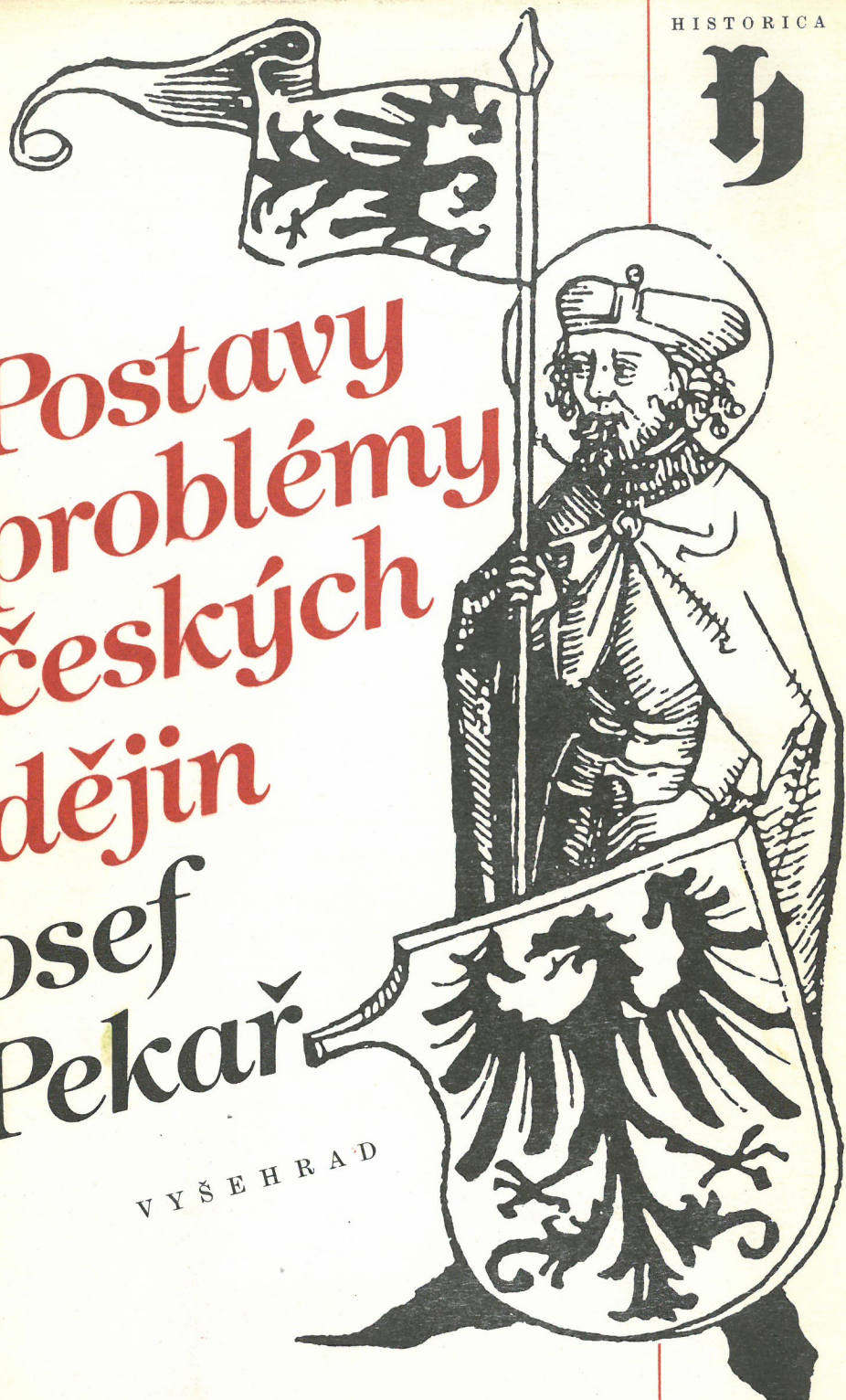
Uprostřed světové války vyšla knížka, v níž jako snad v žádné jiné na celém světě stýská si, žaluje a zoufale se vzpíná bolest, nekonečná bolest, že Bůh dal podlehnouti v Čechách kultuře vyšší, podlehnouti těm, kteří se přidrželi pravdy boží, a že vítězstvím, slávou a rozkoší obdařil bezbožné. Je to řada výlevů *Komenského*, vydaná *B. Součkem* pod názvem „*Truchlivý*“. Čtyřikrát za strastného života svého chopil se Komenský pera, aby se vypořádal s tou neodbytnou, znepokojující otázkou, která vedla religiositu jeho na samý sráz propasti, tj. otázkou, proč Bůh dopustil záhubu na obec věrných? — neboť namítala i pochybnost, zda je Jednota opravdu pravou církví Kristovou a zda je vůbec spravedlnost boží. Sepsání Komenského, nasycené dikcí starozákonních proroků a žalmistů, má převahou formu dialogu mezi Komenským na jedné a mezi *Rozumem, Věrou*, konečně samým *Kristem* na druhé straně — místy, zejména v myšlenkové pútece Komenského s *Kristem*, nabývá tento slovní zápas neobyčejné dramatické účinnosti. Tato dramaticčnost roste četbou, postihujeme-li, že čím více roste utrpení těch, jejichž při před Bohem zastává Komenský, tím skrovnější naději záchrany skýtá Bůh. R. 1622 dává Komenský ještě *Kristu* přísahati, opravdu *přísahati*, že pomstí pohanění lidu svého: „Již přichází den pomsty mé, abych svrhl na zem nevěstku opilou krví svatých mých. Nebo přivedu proti Babylonu shromáždění národů velikých zemí púlnočních, kteříž se shromáždí proti němu a dobudou ho... Potru toho pyšného a odejmu jho jeho s šíje národů...“ Ale r. 1624 již *Kristus* zaslíbení tak určitého neopakuje, ač pomoc ještě slibuje; odboj rozumu i srdce, jenž hlásí se v Komenském pro nepochopitelnost tajemného úradku božího, dusí radou: „Přestaň býti sám svůj a odevzdej se mně...

Postavy a problémy českých dějin

Josef Pekař

VYŠEHRAÐ

ještě dosti hojných pozůstatků selské samosprávy. Nejhorší byla nesnesitelná *tíha kontribuční* — neboť stát teprv v té době si zvykl udržovat stálou armádu a teprv v té době dovedl svaliti výroční vojenskou kontribuci bezohledně na bedra poddaných.

Zkáza měst byla však ještě větší než *zkáza venkova*, v čemž snad *jediná Praha* činila výjimku. Město sice utrpělo mnoho odchodem nejbohatších měšťanů a ochuzením jiných, ale nelze pochybovati, že v něm válečné zisky shromáždily nový kmen zbohatlíků. Ale *venkovská města* byla v pravém slova smyslu zničena a nebylo jim lze vůbec pomoci na dobu dohlednou. Abychom všemu tomu lépe porozuměli, třeba si znovu a znovu uváděti na pamět, co znamenal úbytek celé poloviny obyvatelstva! Co znameno to strašné vymírání a utíkání ze země, takže zbyl jen každý druhý člověk! Rozumí se, že tyto hrozné zhouby nebyly stejnoměrně rozděleny po zemi, že vedle panství poměrně uchovaných byla *dominia* zničená nanejvýš a že vedle tisíců ožebračených chudáků soustřeďovaly se v rukou jednotlivců, zejména stavů vyšších, *válečné zisky* způsobem rozmanitým. Tak v době, kdy úřední akta katastrální plna jsou smutných dokladů o nesmírné bídě malého člověka, prechajícího pro nevýnosnost gruntu a těžké kontribuce od svého statečku, rostou v Praze (i na venkově) *nádherné stavby* paláců šlechtických, kostelů a residencí klášterních, skvělá *Praha barokní* zvedá k nebi své vítězné kopule, své monumentální, rozkošné stavby chrámové — zde plesá, triumfuje a děkuje nebesům v radostně vzrušenému postoji nová Čechie, Čechie několika tisíc, či spíše set osob, jejíž moc a lesk vyrůstá z ruiny statisiců!

[VII]

ÚČINKY BÍLÉ HORY V ŽIVOTĚ KULTURNÍM. VLIV BÍDY, EMIGRACE A DUCHOVNÍHO NÁSILÍ. ÚPADEK I MEZI KATOLÍKY. HMOTNÁ ZKÁZA HLAVNÍ PŘÍČINOU JEHO. CIZÍ KULTURA BOHATCŮ. PANSTVÍ LATINY. KONFRONTACE DOBY BĚLOHORSKÉ S DOBOU HUSITSKOU. PORÁŽKA TĚTO JIŽ V 16. STOLETÍ. BÍLÁ HORA ZJEVEM STŘEDOEVROPSKÝM. ROZDÍLY MEZI NĚMECKEM A ČECHAMI V DOBĚ PO R. 1650. VÁLEČNÝ STAV V ČECHÁCH TRVÁ. PROTEST BALBÍNŮV. KULTURA BAROKU. SVĚTLÉ STRÁNKY DOBY PROTIREFORMAČNÍ. BOJ O OBNOVU NÁRODNÍHO VĚDOMÍ. ZROZENÍ NACIONALISMU.

Lze na účet hospodářské zkázy, způsobené válkou třicetiletou, klásti i pokles *kulturního života* země? Myslím, že velkým dílem, neboť ochuzení a zbědačení postihlo právě střední vrstvy, *měšťanstvo a drobnou*

šlechtu, jež byly hlavními nositeli duševního pokroku obce národní, a dovršilo jejich duševní připoutání k hroudě. Ale je nepochybné, že spolupůsobily neméně i jiné příčiny. Předem *emigrace*, jež znamenala ztrátu hlav namnoze nejstatečnějších, srdcí namnoze nejhoroucnějších. Stačí vzpomenouti *Komenského* — co by byl mohl vykonati tento osvícený, jasný a praktický duch, vedený uvědomělou snahou po vyšší kultuře, pro český život duševní, kdyby pokladů jeho mohla užití rodná země jeho! A další mocnou příčinou bylo *duchovní násilí*, jež zamezilo jakoukoliv osvětňou činností s potřebami a cíli nových pánů země se nesrovnávající a jež všechno školství a kontrolu vsí literární a vědecké práce podřídlilo moci a dohledu řádu jezuitského.

Ale přes to možno tvrditi, že kdyby válka byla se skončila úplně již např. r. 1627, že by k tak velikému úpadku české duševní produkce *nebylo došlo*, naopak, že by se snad bylo ukázalo, že hrozná krise let minulých zalomcovala s prospěchem stojatými vodami. Vskutku právě nejcennější pro nás díla emigrantská i domácí vznikla pod dojmem a rozčilením zápasu. Ztráta *Jednoty bratrské* byla ovšem nenahraditelná, ale na druhé straně nebyli *čeští katolíci*, staří i nově obrácení, přece tak kulturně slabí a bezvýznamní, aby po umlčení jinověrců musila oněměti česká ústa vůbec. Jak opravdově nadehly např. *Denise* listy paní *Zuzany Černínové*, vydané *Dvorským*, „kniha, v níž láska k vlasti se pojí s nejprostšími a nejušlechtilejšími tóny lidské soustrasti, kniha, jež by snad nejlépe představila Evropě českou duši, zušlechtěnou dlouhými zápasy za svobodu, očištěnou strádáním, usmívající se, přes utrpení nejkrutší, v dobrotě a doufání!“

Kam se podělo, kam zmizelo to všechno? Mám za to, že bylo to především *ožebračení středních vrstev národa*, jež soustředilo všechny starosti k uhájení hmotného života. Že to byly rozčilení, strádání a útrapy, jimiž ničila nekonečná, surová vojna celou jednu generaci, které ubily schopnost a možnost literárního zájmu a připravovaly zmučené, po pokoji a oddechu toužící duše nejdokonaleji pro mystiku barokové doby, kdy v absolutní odevzdanosti vrhal se člověk před zázračné obrazy P. Marie, aby vymodlil si duševní potravu, jedinou, po níž toužil.

Ta skrovná vrstva bohatců, jež žila kulturně, vyžila se plnými doušky z bohatství a lesku italského umění; necítíc převahou česky aktivně, měla asi za nemožné i zbytečné starat se o literární život mateřského jazyka; jen hudbu a umění výtvarné dovedla fedrovat a povznést i v domácím prostředí; česká kniha nebyla však módou doby. Zesláblá

společnost česká nebyla naprosto s to, aby se nové kultury zmocnila, aby jí dala mluvit českým jazykem, tím spíše, že graciosní cizinka přišla do země s trestajícím mečem v ruce; paní domu octla se tak na vlastním statku v podruží. Syn paní *Zuzany*, vzdělaný a uměnilovný nad jiné, pan *Humprecht Černín*, je toho všeho živoucím dokladem. A humanistický *kult latiny* a antiky vůbec, jež zavedl do všech našich vyšších škol řád jezuitský, a jemuž jevila se jazykem stejně málo kulturním němčina jako čeština, dokázal, že i všude tam, kde byl talent, kde byla vůle vyniknouti v krásné literatuře nebo práci vědecké, i tam, kde bylo horlivé národní cítění, ovládla latina jako takřka jedině možný, jedině přípustný jazyk spisovný; čeština odkázána, až na čestné výjimky (jako byl např. lidový historik *Beckovský*), na knihy a knížky, potřebné pro náboženské, správní a hospodářské poučení lidu. A i co v tom nebo nad to zdálo se potřebným (nový překlad bible do češtiny, kancionál, postila, učebnice češtiny pro školy nižší), musili obstarati sami jezuité — věda i literatura (lze-li tohoto slova vůbec užití) žila takřka jen jimi a skrze ně. I ten jezuita, jenž cítil česky tak vášnivě, jenž celým svým rázem, v tom i svou žilou patrně romantickou, náleží mezi četu našich probuzenských buditelů (ač ovšem zároveň je synem své doby a svého řádu), *Bohuslav Balbín*, píše svou náruživou *obranu jazyka českého*, svůj dušený protest proti odrodilé šlechtě, proti cizotě a Vídni, proti praktikám *macchiavellistickým*, jazykem latinským. V historických spisech svých, psaných s cíli vědomě buditelskými, stojí však i vědecky nepoměrně výše, než jeho předchůdci, např. z 16. století.

Ale i ten, kdo rozeznává mezi pohromou, již do českého života kulturního vnesla přímo Bílá Hora, a zkázou, kterou mělo v zápětí v duševním vývoji našem fyzické i hospodářské vykrvácení národa ve válce třicetileté, musí přiznati, že tato s onou mnohonásob souvisela a že i tu tedy jde, třeba nepřímou, o následky Bílé Hory. Vinu její lze spíše zmenšiti poukazem na to, že *nikoli všechno*, v čem spatřujeme vítězství cizoty a zkřivení nebo potlačení ducha staré Čechie, je výhradním *dílem jejím*, nýbrž že je spolu produktem vlivů, které počaly vnikati k nám dávno před Bílou Horou. Bílá Hora není naprosto rozhraním mezi dvěma horizonty v každém směru si nepodobnými, nýbrž naopak: po některých důležitých stránkách působí ona, pracuje u nás dlouho před nešťastným dnem 8. listopadu.

Vlastní dosah významu jejího pochopíme nejlépe, *konfrontujeme-li ji s dobou husitskou* — tu objeví se nám jako vítězství principu *autority* nad principem *svobody*, vítězství ideálu převahou *aristokratického* nad ideálem silně *demokraticky* zabarveným, kultury citící *evropsky* nad snahou o osobitou kulturu *národní*, církve *obecné* nad církví *národně zemskou*. Lze to říci také krátce slovy: vítězství *doby románské* nad *dobou gotickou*. Doba gotická vzepjala se nejvýše, vyvrcholila u nás v *husitství*, ale po rozmachu, jehož pýše byla úměrna duševní síla jen jediné generace, počíná se úpadek, zaviněný nejen kulturní blokádou, již kacířské Čechy z počátku obtáčela Evropa, ale především rostoucím vpádem nového období kulturního, nového zákona myšlenky i života, jež národům evropským vtiskla *románská renesance*. Jejím to působením byly ideové základy české posice z počátku 15. století podryty více nebo méně již během 16. století. *Jednota bratrská*, jež je jediným pokusem obránit podstatné myšlenky jejich proti rostoucímu příboji nového světa, je slába, aby nesnadnému úkolu stačila. Většina národa dávno odvykla dávat si vlastní zákony vývoje a odcizená kmenovému sebevědomí doby Husovy (o jehož snažení, skutečích a slávě měla jen mlhavou představu), vrhá se převahou v náruč kulturně chudému a národně nebezpečnému *luterství*, a celek národní společnosti ztrácí v materialisticky a požitkářsky pojatých vlivech renesance idealistický vzmach doby gotické, jež byl kdysi hlavním pilířem jeho síly. *Aristokratický ideál románské doby* vstupuje rozličně do země, aby pokoušel se, již před Bílou Horou, utužití moc a lesk pánů a oslabití svobodu jejich poddaných, s ním sílí vliv *humanistické latiny* v literatuře a společnosti, s ním vnikají do země i národní jazyky nových románských zákonodárců světa, jejich módy životní, jejich umění, jejich náboženství. Bílá Hora vstoupila krátce již na půdu rozličně připravenou, dobyla pevnosti, jejíž část jí dávno náležela.

Vlivy doby románské neseny byly vůbec silou tak neodolatelnou, že by Čechové nedovedli ani nemohli (ba namnoze ani nechtěli) učiniti jim přítrž, i kdyby byli na Bílé Hoře zvítězili. Vidíme zajisté, jak i státy protestantské sousedního *Německa*, jež nepoznaly dne 8. listopadu, postiženy byly značným dílem toho, co nazýváme Bílou Horou. Všude najdeme nejen hospodářský úpadek zcela neobyčejného dosahu, jako následek zničující vojny, ale všude i absolutismus knížecí, vítězíci nad právy stavů (a to ještě důkladněji než u nás), všude potlačení sedláků až k nevolnictví, všude kulturní panství vlášských a francouzských

mód a jazyků, všude literární pokles jazyka domácího — ba, jak dí historik *Lamprecht*: „zdálo se, že nejen skutkem, ale i smýšlením stal se Němec *otrokem* velkých národů evropských: ještě více pak podlehl otroctví k sobě samému, vnitřní nevážnosti, servilismu“...

Výklad, ukazující, že Bílá Hora je do značné míry *zjevem* ne pouze českým, nýbrž *středoevropským*, přispěje k lepšímu pochopení jejímu, aniž by byl s to, aby zmenšil v našich očích vinu její. Naše Bílá Hora má zajisté stíny zvláštní, daleko hlubší. Rozdíl je i v tom, že do *Německa* po míru vestfálském vnikaly přece oživující *vlivy Holandska a Anglie*, aby znenáhla budily k životu pokrokové prvky, drímající v protestantismu — jaká tragika, že děje se to zčásti českou prací a českým důmyslem v spisech českého vyhnance *Komenského!* — kdežto Čechy uzavírala *jesuitská censura* a *jesuitská vláda kulturní* před nebezpečím, hrozícím z ciziny, nehledě k tomu, že duševní mdloba a únava byla tu ochranou největší. A rozdíl je i v tom, že v *Německu* vše hrubé a malodušné, co bylo v otravném theologickém *sváru* a boji *konfesi*, se takřka vybořilo, vybil a strávil v dlouhé válce, jež, přes ztrátu Čech, prokázala, že nelze násilím udusiti svědomí (i v této práci očištné měl vynikající účast *Komenský*) — kdežto v *Čechách* duch Bílé Hory prodlužoval *válečný stav na poli kulturním i konfesijním* o více než plné století. Příčina tkvěla nejen v tom, že stát i církev vydávaly se na nová drobná tažení proti zbytkům kacířských vyznání, užívající při tom nerozpačitě všech osvědčených prostředků duchovního násilí a mocenského útisku (vzpomeňme jen výprav *Koniášových* proti kacířské knize), nýbrž i v tom, že dlouho žily v obavě před novými bouřemi a nepokoji v zemi. „Jim zdálo se,“ dí *Balbín*, „že i háje, lesy a oudolí, ano až i listí a větve stromův provolávají: rebelie, rebelie! a že tudíž podle návodu *Macchiavelliho* potřebí všecko zničiti, hrady pobohřiti, městských zdí neopravovati, proti lidu pak jakožto proti nepříteli budoucímu vystupovati násilím i mocí a, když ani to nepostačuje, lstí, přetvářkou a podvodem...“

Stačila by tato jediná slova *Balbínova*, aby nás poučila, že doba protireformační *nebyla „temnem“ veskrze*. Nikdo rozumný toho také netvrdí. A historik musí připustiti také, že *barok*, jež s vítězem vstoupil jako nový duševní vládce do dobytého českého království, nesl s sebou velmi *silný živel kulturní*. Ten netkvěl jen v jeho estetickém

bohatství, kterým naplnil zemi, ano kterým ji naučil umělecky cítiti, ovládnuv na celé čáře architekturu, malířství, hudbu i umění lidové, ale záležel i v *citovém důrazu* jeho, v jeho schopnosti mystického zanícení, jevící se i v *kultu mariánském*, který byl dokladem jeho niterného vzrušení a zvroucení podobně, jako jím byl na úsvitu husitství. Barok dal svými stavbami, svými bezpočetnými sochami (v tom především sochami typického nového světce svého, *Jana Nepomuckého*) nesmazatelný ráz české krajiny, vtiskl i lidu v příbytku, kroji, písni, ba v cítění i životě vůbec pečeť svou, stvořil ten mile svérázný svět venkova, svět „Babičky“, v němž naučili jsme se shledávati cos specificky českého a z něhož vyšly poslední generace našeho národa.

Žijeme v době, kdy víc než kdykoli jindy vniká i do výkladu dějin *demagogie* jednotlivců a stran se všemi svými vášněmi, ano kdy z propadlišť minulosti dere se na venek *temno* konfesijních svárů a nenávistí. Vůči útokům z těchto stran pravím předem: patřím k těm, kterým jde ze srdce výkřik českého spisovatele, vítajícího Josefa II.: „Minula noční hodina!“ — ač ovšem nevztahuji tuto obraznou představu pouze na dobu protireformace. Ale to mi nepřekáží, abych nevydal svědectví poznané pravdě a abych — narážím tu na nedávný spor svůj o *Jana Nepomuckého* — nezmenšuje nikterak temných stínů doby protireformační, nepoukázal také na *světla v temnotách*.

Popírám, že s vítězstvím protireformace počíná se v duševním životě země jediná bezútesná poušť. Co jsem pověděl o baroku, je samo protestem proti takovému názoru — a kdo přihlédne blíže, najde i v jiných směrech v době protireformační vedle přehojných svědectví duševního úpadku, šířeného násilím autority začasť obmezené, také doklady *mravní snahy*, stopy duchové vzpoury, která musí státi tím výše v našem obdivu, čím pohotovější a bezohlednější je duch útisku, jemuž se odvážila čeliti. Co v tom směru znamenal *Balbín a Pešina*, co *Beckovský a Frozýn*, co *Vavák*, není, zdá se mi, náležitě doceněno. Stáli všichni, rozumí se, na půdě katolické a vyhýbali se plaše nebo i s protestem kacířským stoletím, jimiž šla, podle slov *Denisových*, česká cesta ze Žižkova na Bílou Horu, ale co čínorodé lásky a mravní síly soustředili k záchraně a *obnově národního vědomí*, co vykonali, aby v kletbu dané české jméno neupadlo u Čechů samých v nevážnost smrtící, nemůže býti nikdy zapomenuto. I *svatořečení Jana Nepomuckého*, jehož ini-

ciátorem je právě *Balbín*, bylo obranným činem, myšleným v této souvislosti, a z této souvislosti především musí býti pojímáno. Z *Balbínova* to péra vyplynula slova, jimž podobných až do naší paměti dotklo se málo nebo jen zdaleka české duše: Dlouhát jest paměť národa porobou utištěného. Zoufajícím ne tolik záleží na tom, zahynou-li, jako na tom, aby pomstili se za svobodu ztracenou... *Balbínem* a *Pešinou* počíná se bezmála třistaletá *česká bitva protibělohorská*, v jejich rukou proměňuje se vědecká práce po prvé v nástroj buditelské agitace, česká minulost stává se obranou přítomnosti a slibem budoucnosti. *Balbín*, jenž prvý jitrí slovanské vědomí české temnou postavou markrabího *Géra*, jenž od českého exulanta z ciziny přijímá dík za své působení vlastenecké a spisem jiného exulanta vychovává k vlasteneckému zanícení mladého přítele *Pešinu*, jenž celý život usilovné práce obětuje myšlence shromážditi všechny slávy Čech minulých, aby čelil jimi protičeské nechuti doby, stačil by sám, aby nás donutil posuzovati dobu protireformace spravedlivěji. Jen prací a láskou jeho (a mužů s ním stejně smýšlejících, jichž jistě se nenedostávalo) vysvětlíme si, jak se stalo, že *hierarchie česká*, kterou po Bílé Hoře nacházíme v rukou cizinců, *počešťuje se* rychle, v kléru světském i řádovém, a stává se znenáhla pevným kmenem národního života, jedinou téměř inteligencí, jež stojí na stráž, aby později, od dob *Josefových*, stala se hlavním nositelem tak zv. *probuzení*.

A je zajímavo, že prvním, buditelsky nejmělejším činem této doby osvícenské je vydání české obrany — *Balbínovy*, je zajímavo, že literární historikové její žijí především z práce *Balbínovy* a že i její pojetí českých dějin je rozličně prostoupeno stanoviskem jeho. Neboť nacionalismus jejich je mnohem silnější, než jejich služba ideálům osvícení. Toto *zrození nacionalismu* není jen dílem germanisace doby josefínské, ale, jak *Balbín* (a i *Komenský*) prozrazují, především *plodem útisku pobělohorského*. Bílá Hora sama vzbudila a vypěstovala v pokořeném národě sílu, jež měla státi se vzpruhou nového života a slibem nové naděje. To je *hlavní dobro*, jež nám přinesla — doba předbělohorská zajisté ochranné a tvůrčí síly jeho nepoznala. Někdy platí vskutku: *Vexatio dat intellectum!*